

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ім. К. Д. УШИНСЬКОГО**

На правах рукопису

ГОЛУБОВИЧ Інна Володимирівна

УДК 130.2/.3:167/168:009

**МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СИТУАЦІЙНОГО ПІДХОДУ
ТА ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ В СУЧАСНИХ ГУМАНІТАРНИХ
ДОСЛІДЖЕННЯХ**

спеціальність 09.00.03 -соціальна філософія
та філософія історії

Автореферат дисертації
на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Одеса 1997

Дисертацією є рукопис.

Дисертацію виконано в Одеському державному університеті
ім. І.І.Мечникова.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
Матковська Ірина Яківна
Одеський державний університет, професор кафедри
філософії і основ загальногуманітарного знання

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Задирако Петро Спиридонович,
Одеська державна академія будівництва та архітектури,
завідувач кафедрою філософії, політології і права

кандидат філософських наук, доцент
Левченко Віктор Леонідович,
Одеський державний політехнічний університет,
доцент кафедри філософії

Провідна організація: Одеська державна консерваторія ім. А.В.Нежданової,
кафедра філософії і гуманітарних наук

Захист відбудеться "19" грудня 1997 р о "13" годині
на засіданні спеціалізованої вченої ради К 05.08.01
Південноукраїнського педагогічного університету ім. К.Д.Ушинського,
270021 м.Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, ауд. № 74.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці
Південноукраїнського педагогічного університету за адресою:
270021, м.Одеса, вул. Старопортофранківська 26.

Автореферат розіслано "18" 11 1997 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філософських наук, доц. І.Г.Мисик

Загальна характеристика роботи

Актуальність дослідження. Кризовий стан людського буття в XX столітті обумовив докорінні зміни уявлень щодо сутності й структури історико-культурної реальності та місця людини в ній. "Гуманістичний ренесанс", що відбувається в сучасній філософській культурі, фіксує відхід від об'єктивістських, континуальних моделей людської реальності, історії та культури. Увага все більше зосереджується на особистісному, дискретному, суб'єктивно-випадковому (на противагу детерміністському) характері людського буття в історико-культурних та духовних його вимірах. Ця тенденція сучасного філософствування актуалізує ситуаційну проблематику та дослідження у межах ситуаційної методології.

У певному сенсі можна говорити про становлення ситуаційно-історичної свідомості як складника духовної самосвідомості сучасної людини. Досі філософи різних шкіл та напрямків не приділяли стільки уваги аналізу "фундаментальної ситуації людини", "духовної ситуації епохи", "буттєво-історичної ситуації" тощо.

Ситуаційний підхід, що найбільш містко та яскраво відбито в екзистенціалістській традиції, якраз і звертається до індивідуально- особистісного, "локального", дискретного мірила соціокультурного буття (масштабу людиноспівмірного). За своїм проблемним профілем ситуаційний підхід адекватний такому колу питань, як сутність людської свободи, вини та відповідальності, морального вибору. З цієї точки зору, він є одним з найбільш значущих варіантів відповіді на пізнавальні та сенсожиттєві запити, що їх ставить перед людиною сучасна епоха.

Загострення та актуалізація ситуаційної проблематики має місце перш за все на зламі епох, в епохи перехідні. Українське суспільство і держава знаходяться в умовах дуже непростого, суперечливого переходу від тоталітаризму до демократії та національного суверенітету. Саме зараз, коли втрачаються об'єктивно-традиційні цінності, ідеали, орієнтири, ситуаційні проблеми можуть бути вирішені на підставі особистої відповідальності та індивідуального вибору. У період становлення української державності ситуаційне (те, що складається в конкретній унікальній ситуації, котра подекуди не піддається типологізації) набуває епохальних рис, які мають надовго визначити особливості нашого національного розвитку.

Знаходячись на перетині найбільш значущих ліній розвитку сучасного філософствування, ситуаційний підхід характеризується значними можливостями у плані "перекладу" умонастроїв, тенденцій, що панують у філософії, на мову конкретних

загальногуманітарних досліджень. Цей аспект є особливо важливим у контексті сучасного стану вітчизняної філософії, яка прагне подолати спрощені телеологічні, формаційні "гіганто"- та макросхеми членування духовно-історичного буття людини, знайти нові підходи та філософсько-методологічні засади. Але незважаючи на актуалізацію ситуаційної проблематики в різноманітних філософських течіях, а також у психології, системних дослідженнях, теорії та методології науки, сам ситуаційний підхід в плані його пізнавальних, інтерпретаційних, методологічних можливостей досі не став предметом детального аналізу. Це і обумовило вибір даної проблематики для дисертаційного дослідження

В тенденції до розподілу історико-культурного континууму закладена суттєва небезпека надмірного подрібнення, розщеплення, втрати загальних орієнтирів та перспектив. Ситуаційному підходу, в цьому плані, притаманний певний дисциплінуючий ефект, оскільки він являє собою один із способів визначення дійсного масштабу сенсовітвірних домінант та інваріантів людського буття, поєднання частин та фрагментів соціокультурного, історичного і духовного цілого. Сутнісною проблематикою ситуаційного підходу є аналіз засобів та можливостей залучення особистості (як суб'єкта історії) до соціально-об'єктивних структур загального типу: цивілізації, нації, держави тощо.

Ситуаційна методологія тісно пов'язана з проблематикою "межових ситуацій" ("пограничних ситуацій"). Оскільки загострення сучасних конфліктів веде до розширення зони "межі", то відповідно актуалізуються теоретико-методологічні підходи до її аналізу.

Ступінь розробленості теми. Проблематика даного дисертаційного дослідження знаходиться в стадії свого становлення і вивчена ще недостатньо. Проте аналіз "фундаментальної ситуації" людини ХХ століття був імпліцитно закладений в роздуми багатьох відомих мислителів. Щоб з'ясувати тенденції розвитку сучасної філософської культури, котрі органічно включають ситуаційну проблематику, слід звернути увагу на теоретичні позиції Е.Гуссерля, Б.Рассела, Г.Маркузе, Р.Дж.Коллінгвуда, Х.-Г.Гадамера, К.Поппера, Е.Фромма, М.Фуко, Р.Порті, М.Еліаде, Е.Еріксона та ін. В роботі використано пізнавальний потенціал вітчизняної філософії персоналізму (Г.В.Флоровський (неопатристичний персоналізм), Л.Шестов та ін.), а також "філософії вчинку" М.Бахтіна.

Світоглядні та методологічні орієнтири щодо розробки ситуаційної проблематики задають роботи дослідників, які внесли екзистенційну та феноменологічну "ноту" в сучасну вітчизняну філософію (В.В.Бібіхін, П. П.Гайденко, В.С.Малахов, В.Н.Молчанов,

Н.В.Мотрошілова, Н.Ф.Наумова, В. А.Подорога, К.А.Свасьян, М.М.Трубніков, С.С.Хоружий та ін.). Системно-історичний аспект ситуаційного підходу розглянуто в роботах Л. Е.Кертмана, І.А.Желеніної, І.В.Ватіна, В.А.Кохановського. Аналіз специфіки гуманітарного знання, здійснений С.С.Аверінцевим, Л.М.Баткіним, В.С.Біблером, А.Я.Гуревичем, М.Я.Гефтером, Ю.М.Лотманом та ін., допомагає точніше окреслити проблемне поле застосування ситуаційного підходу в "гуманітарній культурології".

Особливу увагу слід звернути на праці авторів кїївської школи, які детально розробили проблематику "людина - світ" (В.П.Іванов, Є.К. Бистрицький та ін.), оскільки вона неодмінно включає ситуаційні характеристики. В дисертаційному дослідженні використані плідні положення та теоретико-методологічні підходи таких сучасних українських філософів, як В.П.Андрущенко, М.І.Михальченко (обґрунтування гуманістичної спрямованості сучасної методології соціального пізнання), С.Б.Кримський (інтерпретація класичного принципу "монадності" в плані можливостей взаємної репрезентації індивідуального і надіндивідуального вимірів людського буття), В.С.Горський (розробка методу ситуаційного аналізу щодо історико-філософського тлумачення текстів), М.О.Парнюк, В.В.Кізіма, Є.М.Причепій (комплексне дослідження категорій "необхідність - випадковість", "сутність - явище"), В.А.Малахов, А.М.Єрмоленко, О.К.Шевченко (розробка "етики відповідальності" та "філософії вчинку"), А.І.Уйюмов (системна інтерпретація категорії "відношення", взаємозв'язку категорій "система"- "середовище"), А.І.Кавалеров (дослідження побутових аспектів ситуації людини), І.Я.Матковська (вичленування етичної спрямованості ситуаційного підходу), П.С.Задирако (критичний аналіз концептуальних засад екзистенціалізму і західної соціальної філософії в цілому), М.С.Дмитрієва (аналіз поняття "суб'єктивний фактор"), О.С.Кирилюк (розробка методології аналізу універсалій та інваріантів культури), А.А.Чунаєва (теоретичне обґрунтування цілеспрямованості суб'єктивної діяльності), В.Л.Левченко (дослідження культури як сенсової дійсності).

Мета дослідження - з'ясувати причини виникнення та актуалізації ситуаційного підходу в філософії ХХ століття в умовах подолання спрощених об'єктивістських схем, визначити його сутність, методологічний профіль, можливості застосування в гуманітарних дослідженнях (особливо в "гуманітарній культурології").

Задачі дослідження:

- виявити передумови і засади ситуаційної проблематики в сучасній філософській культурі;

- дослідити соціально-історичну обумовленість, сутність, специфіку екзистенціалістських варіантів ситуаційного підходу;
- визначити місце, рівні "ситуаційного" в системних, системно-історичних, соціально-психологічних дослідженнях;
- аналізувати причини актуалізації даної проблематики в сучасній вітчизняній філософії і гуманітарному дискурсі;
- розкрити пізнавальні, інтерпретативні можливості застосування ситуаційної методології в сучасних гуманітарних дослідженнях, які найбільш відповідають специфіці наукового жанру "гуманітарної культурології".

Методологія дисертаційного дослідження заснована, перш за все, на визнанні принципу "методологічного плюралізму", який ґрунтується на розмежуванні "проблемних зон" різних філософсько-методологічних підходів. Використовуються плідні положення деяких філософських традицій і шкіл, зокрема екзистенціалізму, герменевтики, системного підходу, марксистського "конкретного аналізу конкретної ситуації", семіотичної традиції в культурології.

Матеріалом для даного дисертаційного дослідження стали підходи, концепції, теорії відомих зарубіжних та вітчизняних дослідників, що тією чи іншою мірою пов'язані з проблематикою ситуаційного підходу. Для з'ясування її джерел та філософського фундаменту ми звернулись до аналізу творчості Гегеля, К.Маркса, С.К'єркегора, В.Дільтея. Аналіз специфіки і сутності екзистенціалістських варіантів ситуаційного підходу було проведено на матеріалі творів К.Ясперса, Х.Ортеги-і-Гассета, М.Хайдеггера, Ж.-П.Сартра, М.Бубера. Розвиток та застосування ситуаційного підходу в сучасних гуманітарних дослідженнях розглянуто на прикладі робіт Е.Ю.Соловйова (ситуаційно-історичний підхід), М.К.Мамардашвілі (аналіз ситуації думки), В.М.Топорова (персоналогічний підхід в культурології).

Об'єкт дослідження - стан сучасної філософської культури та гуманітарного знання в умовах переходу від об'єктивістських моделей буття людини в світі до моделей, що підкреслюють індивідуально-особистісні виміри соціокультурної реальності.

Предмет дослідження - сутність, специфіка, методологічний профіль ситуаційного підходу (перш за все в екзистенціалістському розумінні), пізнавальні можливості його застосування в такій галузі гуманітарних досліджень, як "гуманітарна культурологія".

Наукова новизна одержаних результатів. Актуалізація ситуаційної проблематики в сучасному духовному, культурному, філософському контекстах має досить універсальну основу і не випадковий характер, тому що розширюється зона історичних флуктуацій,

тобто ситуацій, в яких подальша доля системи (цивілізаційної, соціокультурної, історичної) буде залежати від випадкових факторів та свідомого вибору.

Осмилення цієї тенденції особливо стосується екзистенціалізму. Саме він містить ситуаційну проблематику як проблематику сутнісну, онтологічну (порівняно з системно-історичним, соціально-психологічним її розумінням). Тому дослідження сутності екзистенціалістської традиції з погляду ситуаційного підходу (в різноманітності його варіантів) сприяло роздвигненню екзистенціалізму у декількох планах, визначивши: а) що саме в ньому було реакцією на суспільну кризу на рівні умонастрою, б) а що в якості філософсько-методологічних засад увійшло до сучасного гуманітарного знання.

На захист винесені положення, що мають певну новизну:

1. В сучасній філософській культурі і гуманітарному знанні, на наш погляд, виділяється ситуаційний підхід, в межах якого:

1.1. Ситуація є цілісністю ("тотальністю") конкретних, безпосередніх соціокультурних, історичних, екзистенційних умов і обставин, в яких знаходить себе людина (суб'єкт історії і культури), якими вона обмежена і які вона неминуче долає (в смисловій інтерпретації, в свідомому конструюванні, в дії).

1.2. Ситуація є не стільки природно-історичною, скільки сенсовою дійсністю. Єдність смислових зв'язків скріплює фрагментарні ситуації в історичний універсум. Саме сенсове відношення розриває і розширює межі ситуації.

1.3. Ситуативність - це "рівноправна" взаємодія особистості та її оточення, що ґрунтується на принципі додатковості (в розумінні Н.Бора). Тільки співмірність людини та ситуації перетворює їх взаємодію в систему.

1.4. Найбільш вагомим є драматичний зміст терміну "ситуація" - "ситуація-сцена". Він вносить трагіко-драматичний, персональний ракурс в роздуми про буття людини в світі, допомагає вибудовувати типологію особистісних ролей (не стільки соціального, скільки поведінкового та екзистенційного рівня (як стратегій взаємодії з ситуацією: роль-трагедія - роль-фарс, роль-зовнішній примус - роль-місія, покликання)).

2. Ситуаційний підхід у сукупності рис, зазначених в п.1, потрібно перенести на галузь гуманітарних досліджень як певний імператив: розглядати історію ідей будь-якого порядку та складності як драму в особах, що розігрується в конкретній історичній та життєвій ситуації. Людина в об'єктивній драмі історії, в драмі і трагедії культури - саме такий ракурс задається ситуаційним підходом.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розкритті пізнавальних, інтерпретативних можливостей ситуаційного підходу, які сьогодні ще недостатньо

застосовуються в гуманітарних дослідженнях. Ситуаційний підхід, осмислений та аналізований, зможе: а) стати складовою частиною сучасного світорозуміння, більш глибоких та детальних уявлень про історико-культурну реальність і місце людини в ній; б) слугувати фундаментальним методологічним підґрунтям для конкретних різнопланових досліджень загальногуманітарного профілю; в) знайти широке використання при розробленні лекційних курсів з етики, історії культури, філософської і культурної антропології, філософії і методології історії; г) виступити в якості методологічної підвалини біографічних досліджень, аналіза творів, написаних в жанрі автобіографії, сповіді, агіографії.

Аналіз межових ("пограничних") ситуацій (де в єдиній особистісній точці збігаються життя-смерть, небезпека-порятунок) буде мати позитивне соціально-діагностичне та терапевтичне значення, допоможе відповісти на найбільш глибокі буттєві і сенсожиттєві питання, оскільки в межових ситуаціях вони постають в надзвичайно гострій життєвоактуальній формі.

Осмислення кризових ситуацій (вже не індивідуального, а суспільного буття), спроба знайти засади їх типологізації дасть змогу відповісти на питання: яке місце посідає сьогоднішня криза в контексті української і світової історії, наскільки вона глибока; підкаже, що вихід з глибокої соціокультурної і духовної кризи лежить не тільки на шляху національно-політичної суверенізації, але і на шляху відродження відповідально-особистісного "екзистенційного" змісту духовності і культури (а не просто через підвищення ролі суб'єктивного фактору, як це мислилось підчас перебудови).

Особистим внеском здобувача в спільні зі співавтором теоретичні розробки є те, що до аналізу складних феноменів духовної та філософської культури залучено ситуаційний підхід як методологічне обґрунтування спільних досліджень, що дало змогу більш ефективно та глибоко розкрити актуальні проблеми культурної та історико-філософської традиції в контексті розвитку української культури.

Апробацію роботи було проведено на Міжнародній конференції "XX век и философия" (Москва, 1994 р.), на Міжнародній конференції "Культура, человек, образование" (Москва, 1996 р.), на Міжнародній науково-практичній конференції "Культурно-історичні, соціальні та правові аспекти державотворення в Україні" (Одеса, 1996 р.).

Структура роботи обумовлена логікою викладу, цілями дослідження, відображає послідовність вирішення поставлених завдань. Робота складається з вступу, двох розділів, висновків, списку використаних літературних джерел (з 270 найменувань).

Основний зміст роботи

У вступі обгрунтовано актуальність теми дисертації, розкрито сутність і стан ситуаційної проблематики, сформульовано мету та задачі роботи, визначено новизну та практичну значущість дослідження, його структуру.

У розділі 1 - "Сутність, специфіка ситуаційного підходу та його філософський фундамент" - розглядається зародження ситуаційної проблематики в західній філософії ХІХ століття, визначаються її філософські передумови і засади. Досліджується сутність та специфіка ситуаційного підходу в екзистенціалістській традиції (на прикладі різних його авторських варіантів). Розглядається питання про те, наскільки органічно залучається ситуаційний підхід до контексту основних тенденцій і напрямків сучасної філософії. Здійснено аналіз його варіантів, які існують в системних дослідженнях, в психології.

Перш за все, ми ставимо перед собою питання: чому настільки очевидна на рівні повсякденної свідомості констатація перебування людини в певній ситуації та неможливості виходу з неї досить пізно стала предметом філософського осмислення? Відповідь на це питання ми вбачаємо у тому, що, доки у філософії існував примат сутності, яка "вилучена" зі світу явищ, поняття "ситуація" було зайвим. Воно залишалось за межами строгого філософського знання. У ХІХ столітті починається поворот від пізнання сутності до феноменології. І тільки тоді зароджується ситуаційна проблематика в достатньо розвинутому її вигляді. Поняття "ситуація", яке було введене для опису перипетій "занурення" Духу, Ідеалу (сутності!) до сфери суперечливого земного існування з'являється у Гегеля. Але самостійного значення в есенціалістичній системі Гегеля "ситуація" не має і проблемою думки не стає.

Слідуючий крок в становленні ситуаційної проблематики - принципова теоретична боротьба із Загальним, діаметральне розведення сутності та існування, радикальний вибір на користь існування - зробив К'єркегор. Саме він представив особистісно-екзистенційну ситуацію як найважливішу проблему: для людини, що знаходиться в неповторній ситуації, загальні ідеї (в тому числі етичні) не можуть слугувати як цілеспрямовуючі. Неможливо зрозуміти людину поза екзистенційним змістом ситуації, в якій вона перебуває. Цю тезу було проголошено, але достатнього розвитку вона не набула. К'єркегор розділяє "ситуаційне" та "етичне" як два антиподи (залишивши сучасному екзистенціалізму завдання їхнього поєднання).

Глибока ситуаційна інтонація містилась в ідеї К.Маркса про те, що людина злита з власними обставинами, з суспільно-історичною практикою. Він наклав на філософію заборону, мислити людину абстрактно, поза межами її ситуації (хоч вона і розрослася у Маркса до формаційного та класового масштабів). "Філософія життя," яка протиставила "буттю" "життя" в його становленні, поставила перед сутністю ще один бар'єр. В.Дільтей методологічно обґрунтував принцип розгляду усіх явищ духовного, культурного, історичного порядку з "точки конкретної життєдіяльності". Зробивши цей принцип фундаментальним принципом гуманітарного знання, він відкрив шлях до внесення в гуманітаристику ситуаційної проблематики, хоча сам нею певною мірою зневажив на користь чистого психологізму.

Так ситуаційна проблематика з'являється на шляху: а) подолання панування есенціалізму в філософії; б) становлення аналітики кінцевого людського існування (індивідуальний рівень); в) обґрунтування принципу конкретності суспільно-історичної практики (соціальний рівень); г) внесення методологічного принципу "із особистісної точки" в гуманітарні науки (методологічний рівень).

Ситуаційний підхід в екзистенціалістському варіанті сформувався в роботах К.Ясперса, Х.Ортеги-і-Гассета, М.Хайдеггера, Ж.-П.Сартра, М.Бубера. Його проблемний профіль можна визначити таким чином: а) окреслення простору, в якому слід ставити і вирішувати питання про сутність людської свободи, зміст моральної відповідальності, вибору, вчинку, морального суду та вини; б) осмислення глибоких потрясінь, що спіткали сучасну західну цивілізацію; в) виявлення напрямків полеміки з прогресистськи-оптимістичними історичистськими концепціями історії.

Ситуаційний підхід в екзистенціалізмі постає як притаманна даній традиції філософська методологія пошуку основ справжньої історичності. В зв'язку з цим формулюються (явно чи неявно) такі риси ситуаційного підходу: а) постулюється факт знаходження людини в межах історично визначеної ситуації; б) одночасно показано, що тільки в ситуаційно обмеженій точці свого перебування у світі людина здатна здійснити акт трансценденції, вийти до більш глибоких шарів Буття, пробитись до Сенсу історії, вступити в спілкування з Абсолютом; в) ситуація - не стільки природно-історична, скільки смислова дійсність. Відзначається, що смислове відношення - досить "хитке" відношення, утримання якого гарантовано тільки індивідуальною "етикою зусилля" по збереженню смисла; г) обґрунтовується припущення, що етимологічна близькість термінів "ситуація" та "етика" не випадкова. ("Ситуація" (від франц. situation) - місцеположення, відношення, "етика" (від грецьк. *ἠθικός*) - місце перебування, людське житло).

Відновлюється первісний "топосний" сенс етичного, ситуація постає як простір людського вчинку; д) обстоюється статус першоісторичності особистості, розвивається принцип "із особистісної точки", із якої проростають історичні, духовні, соціокультурні феномени. І тільки за такого окреслення "вектора" ці феномени набувають етичного масштабу. Усі ці риси поєднують розглянуті нами варіанти ситуаційного підходу.

В дисертаційній роботі підкреслюються особливості його застосування різними мислителями екзистенціалістської орієнтації, особливості, які пов'язані зі специфікою проблем, що ставляться філософами. Якщо для К.Ясперса внутрішнім імпульсом, котрий і надихав його варіант ситуаційного підходу, був пошук засад справжньої історичності, духовних і смислових її глибин ("Духовна ситуація часу"), то Х.Ортега-і-Гассет використовує ситуаційний підхід для того, щоб "пробитися" до феномену життя (в смислі біографії, а не біології). Життя - це первинна реальність, якій притаманна "невмолима очевидна і безумовна неудаваність". Ситуаційний підхід, що організує режим справжності та неудаваності, допомагає виконати важливий життєвий і пізнавальний обов'язок: удаватися в конкретній ситуації до перепровіряння світу, гуманізованого Іншими. Тоді життя набуває обрисів авантюри, драми і врешті-решт "катастрофи".

Питання про Буття не як про "наявність", але як про "присутність" вперше в західній традиції філософствування ставить М.Хайдеггер. Він звертається до онтології людського існування, дає онтологічну інтерпретацію людського буття як "буття-в-світі", як "тут-ось-буття" (Dasein). Ця інтерпретація вчить повазі до меж, котрі поставлені думці Dasein-аналітикою. Думка повинна звільнитися від панування суб'єкт-об'єктної дихотомії та вказати людині на первинний вимір її історичного місцезнаходження.

Пов'язати фундаментальну ситуацію людини з сукупністю апріорних меж, в середині яких здійснюється вибір "без виправдань та опори" - таке завдання вирішував Ж.-П.Сартр. Для нього людська ситуація існує "поза" детермінізмом, "поза" такою об'єктивністю або такою загальнозначущою системою думки, на котрі індивід міг би спертися, формуючи себе та розгортаючи свої можливості.

Екзистенціалізм сформулював ситуаційну проблематику перш за все як умонастрій, що впливає з осмислення суспільної кризи (тут значима передусім культура подолання "пограничних ситуацій"). Разом з тим, цей умонастрій в рамках екзистенціалізму вже набуває рис філософсько-методологічного обґрунтування гуманітарного знання. Розглядаючи екзистенціалістські варіанти ситуаційного підходу, ми вирішували непряме, але досить важливе завдання обґрунтування цілісності екзистенціалізму як ідейно-

філософського комплексу. Багато дослідників відмовляють екзистенціалізові в цій цілісності. Проте він саме в такому ракурсі виглядає достатньо цілісно.

Ситуаційний підхід та ситуаційна проблематика знаходяться в точці перетину визначальних ліній розвитку сучасної філософії. Поняття "ситуація" стало міждисциплінарним для психології, теорії та методології науки, соціології, системних досліджень. Це ґрунтується на тому, що "ситуаційне" допомагає звернутися до "квантових", дискретних, випадкових, імовірнісних характеристик культурно-історичного світу, відійти від континуальності та жорсткої детермінації.

Звернення до ситуаційного аналізу виявляється корисним в полеміці з історизмом (у попперовському тлумаченні), цим "пояснювальним ідолом", який усе часткове та одичне виводив із загального (дух епохи, закони суспільного розвитку та ін.). Ситуаційний підхід дозволяє відновити статус та гідність одичного в якості самоцінного об'єкту. (В зв'язку з цим в дисертаційній роботі детально аналізується позиція К.Поппера, що виражена перш за все в "Злиденності історизму" та "On the theory of the objective mind" (1968 p.)). Тут К.Поппер обґрунтовує необхідність ситуаційного аналізу: ціле ("історичистські духи") не є безумовним і самодостатнім. Існує певна порожнеча, місце, яке повинен зайняти аналіз логіки ситуацій. Завдяки "топографічному" наповненню терміну "ситуація" ситуаційний підхід може бути використований для створення нетрадиційних, парадоксальних топологій (тобто для внесення локально-топографічного виміру в принципово непросторові галузі (етику, психологію та ін.).

Ситуаційний підхід, що активно розробляється в системних дослідженнях (вітчизняних та зарубіжних), є доповненням та розвитком загальносоціологічних теорій макро- та мікрорівнів. Йдеться про ситуаційний підхід в системно-організаційних теоріях (американський менеджмент) та в рамках традиції історичного матеріалізму в радянській літературі. Тут головним завданням ситуаційного підходу було виявлення суб'єктивної компоненти соціальних та організаційних систем, а головним принципом - принцип "конкретний аналіз конкретної ситуації (на основі розуміння "конкретного" як: а) цілісного, "зрошеного" згідно з етимологією цього латинського слова; б) унікального, логічно до кінця невиразимого, що переживається в даній момент, в даній точці). В роботі вказано на неспроможність безпосереднього порівняння "суб'єктивного фактору" і "особистісного фактору"(в екзистенціалістському розумінні) в силу їх різномасштабності (теорія індивідуального рівня - теорія загальносоціального рівня). Явно непереконливими

виглядали спроби зіткнутися та протиставити системний і екзистенціалістський варіанти ситуаційного підходу.

Уявлення про цілісність, сенсодійність, "гештальтність" ситуації, в якій існує людина, концепція виходів за її межі (в актуальну безконечність) задають напрямки подолання суто пан-діяльній парадигми, виходу до онтологічного розуміння буття людини, переходу від жорсткого суб'єкт-об'єктного членування до цілісного, безмірно багатого відношення "людина-світ". Це положення обґрунтовано на основі детального аналізу варіанту ситуаційного підходу в теоретичній психології (С.Л.Рубінштейн), а також звернення до робіт авторів кївської школи (Є.К.Бістрицький, В.П.Іванов).

У розділі 2 - "Розвиток та застосування ситуаційного підходу в сучасних гуманітарних дослідженнях" - окреслюється область застосування ситуаційного підходу в рамках сучасного гуманітарного знання. Найбільш продуктивно ситуаційний підхід може розроблятися та застосовуватися в такому науковому жанрі гуманітарних досліджень, як "гуманітарна культурологія" (термін введений Л.М.Баткіним, В.С. Розовим). Гуманітарна культурологія, на відміну від соціальної культурології, працює в індивідуально-особистісному режимі, орієнтована на обов'язкову персоналізацію культурних смислів. Цей жанр об'єднує широке коло історико-філософських, культурологічних, історико-біографічних досліджень на такій загальній zasadі: дослідження має являти собою історію ідей, подану як драма в особах, що розігрується в конкретній історичній ситуації. У даному розділі в контексті застосування ситуаційного підходу розглянуто наступні проблеми: особистість в історії, ситуація думки як культурний вчинок, інваріанти культури та культурно-смысловий контекст.

Дослідження в галузі гуманітарної культурології повинні спиратися на певну інтерпретацію ключових понять: "особистість", "історія", "особистісно-історична ситуація", на глибокий аналіз ступеню та засобу взаємної співвіднесеності індивідуального та історичного. Ми вказуємо на те, що "гуманітарна культурологія" радикально антиісторичистськи орієнтована. Ця орієнтація виражається в тому, що особистість та історія видаються рівноправними, рівнозначними. Увага приділяється людському обличчю історії, в певному смислі сама історія тлумачиться як обличчя особистості.

Розуміння особистості в даному контексті зорієнтовано на європейську парадигму особистості-самосвідомості, особистості-відповідальності. Воно спирається на теоретичну розробку екзистенціалізмом проблеми конститування особистості в актах сенсопокладання і внутрішнього вибору, які здійснюються в певній буттєво-історичній

ситуації. Особистісно-історична ситуація стає "перехрестям" світу історії, культури, індивідуальної біографії, вона постає найбільш органічною формою існування цілісного історичного континуума. І саме на неї повинна бути спрямована увага дослідника, котрий працює в галузі гуманітарної культурології.

Ситуаційно-історичний підхід є одним з тих підходів, які дозволяють прояснити мотив особистої відповідальності в історичній творчості. Категорія відповідальності повинна стати центром концепції особистості. Скрізь призму історичних ролей, які об'єктивно виконує особистість у конкретній історичній ситуації може бути введено ідею співмірності індивідуального та історичного масштабів. Саме так розумів дану проблематику Е.Ю.Соловйов, який першим з сучасних вітчизняних філософів сформулював завдання щодо розробки ситуаційно-історичного підходу в роботі "Особистість та ситуація в соціально-політичному аналізі Маркса" (1968 р.). Ситуаційно-історичний підхід в даному варіанті сформувався в діалозі з екзистенціалізмом, діалозі, який мав характер притягання - відштовхування. Полемізуючи з екзистенціалістською позицією "великої відмови" від ідеї розумно-цілісної будови історії і можливості її об'єктивного осягнення, Е. Соловйов одночасно вступав в полеміку з стадійно-формаційними спрощеннями, що мали місце в радянській філософії. Разом з екзистенціалізмом він наділяє статусом першоісторичності особистість, її індивідуальне існування.

Логіка ситуаційно-історичного підходу, котрий обрано як основний метод дослідження, не випадково приводить до жанру біографії. Вихідним тут виступає розуміння того, що унікальне життя-біографія, котре не піддається генералізації, набуває характеру особливої сенсо-часової цілісності тільки стосовно до соціо-культурної ситуації.

Існують деякі спільні риси між ситуаційною методологією та неопатристичним персоналізмом. Так, наприклад, Г.В.Флоровський, один з найбільш визначних представників цього напрямку, обстоює ідею "відкритої історії", історії як послідовності самоцінних творчих актів (духовно-культурних підйомів та падінь), а розгляд її як історичну хроніку інтелектуального та духовного досвіду найбільш яскравих представників вітчизняної (російської та української) культури, як серію описів особистісно-історичних ситуацій (де пошук сенсу історії збігається з життєтворчістю). І знову-таки ключовою виявляється категорія особистої відповідальності, що в патристичній термінології описується як "подвиг розумного діяння".

Ситуаційно-історичний підхід є найбільш адекватним щодо аналізу феноменів духовної культури. Але його не слід надмірно перевантажувати, він має свою "проблемну зону" і повинен бути доповнений (за принципом взаємодоповнення) розглядом надіндивідуальних феноменів: ментальності суспільства, соціально-економічних та соціально-політичних зв'язків, масових установок і т. ін.

Актуальним завданням гуманітарних досліджень є аналіз актів мислення в рамках єдиної послідовності процесу пізнання (спеціально-наукового, соціально-історичного і т. ін.) як відповідальних культурних вчинків. Це один із засобів подолання дихотомії, розриву світу пізнання та світу життя, думки та єдиної конкретної дійсності, мислетворчості та життєтворчості. Ми виходимо з постулату М.Бахтіна, сформульованого в раній його роботі "До філософії вчинку": кожна думка з її змістом - це індивідуально відповідальний вчинок. В такому разі оцінка думки враховує та включає в себе момент теоретичної значимості думки-судження, а також неодмінно момент індивідуальної відповідальної активності автора судження. Таким чином судження постає особистим вчинком. Цей імпульс найбільш повно, на наш погляд, було реалізовано в творчості М.К.Мамардашвілі.

В зв'язку з цим можуть бути введені ситуаційні характеристики щодо аналізу пізнавальних ситуацій та пізнавальної ситуаційної відповідальності. Можна визначити акт мислення як ситуацію думки, яка завжди є результатом додання до логічного акту мислення фактичності, а уявлення про пізнавальні ситуації пов'язати з ідеєю про те, що явища науки самопричинні як історичні індивідуальності і що вони вирвані з жорстко заданих причинних зв'язків. Застосування ситуаційного аналізу в даному контексті пов'язане з постулюванням дискретності і локальності буття та проблемою включення в буття (в такому його розумінні) мотиву особистої відповідальності та співучасті людини в буттєвих зв'язках. Слід повернутися до античного уявлення про атоми та порожнечу і в зв'язку з цим визначити поняття "нульової точки" як певної порожнечі і водночас точки присутності, в якій світ ніби створюється знов незамінним пізнавально-особистісним зусиллям. З цим пов'язане обґрунтування так званої "етики зусилля", зусилля для утримання думки та виконання акту буття в точці.

Пізнавальні можливості ситуаційного підходу можуть бути використані в рамках однієї з найважливіших проблем сучасної культурології - проблеми пошуку фундаментальних основ культури, її інваріантів, осягнення глибинних шарів буття людини у світі як цільноєдиного культурно-історичного, релігійно-морального, психоментального комплексу. Ми показуємо, що дана проблематика, проблематика

універсально-надособистісна, може бути досліджена і з позицій ситуаційного підходу, зверненого до індивідуально-особистісного аспекту культури. Якщо визнати головним семіотичним дуалізмом культури дуалізм: дискретне - недискретне, то зв'язок: інваріанти культури - ситуація-випадок є реально існуючим в межах даного культурного дуалізму. Обґрунтовується і певна залежність: чим глибше, символічніше, універсальніше сформульована проблема, тим більш конкретного, персонально сфокусованого індивідуально-особистісного рівня свого опису та вирішення вона потребує.

З іншого боку, ми, ідучи за логікою думки М.Еліаде, вказуємо на те, що інваріанти культури (в певному сенсі культурні архетипи) зрештою є усталеними, відкладеними, зафіксованими в культурі, в історії, в міфі підсумками, результатами зразкових ситуацій дії індивідів (героїв). Таким чином, інваріанти культури ми можемо розглядати не як основи, засади певних культурних ситуацій, а як їх історичний підсумок. Інваріанти, з цієї точки зору, постають як один із засобів утримання та трансляції в культурно-історичній традиції (яка підчас опирається на збереження індивідуально-біографічних рис) моделей ситуацій.

Застосування ситуаційної методології потрібне саме для того, щоб розкрити фундаментальні основи людського буття та культури, розгорнути спектр різноманітних культурних ситуацій, виводячи їх з художніх текстів та реальної дійсності (також осмисленої в знаково-текстовій транскрипції) і показати, що цей спектр в своїх основах має досить обмежену кількість інваріантних тем-лейтмотивів. Найбільш фундаментальним компонентом різноманітних ситуацій виявляється кінцева структура світовідношення - "життя-смерть-воскресіння".

Одним з суттєвих ситуаційних прийомів, що організують в культурологічному дослідженні антрополокальну сенсоєдність, виступає процедура поєднання, перетину в персонально-особистісній точці мікро- та макроконтекстів, емпіричного та трансемпіричного, просторово-часового і культурно-історичного. В зв'язку з цим можна запропонувати досвід побудови "персоналогій" (наприклад, топорівська "сенеєцентрична персоналогія" за мотивами "Енеїди" Вергілія) постає водночас як досвід опису та аналізу об'єктивно значущого культурно-історичного та психоментального типу особистості ("homo mediterraneum" ("людини середземноморської")) на межі культур та епох).

Важливою проблемою "гуманитарної кльтурології" виступає проблема "людиноспівмірності" культурно-історичного, смислового контекстів існування суб'єкта історії та культури. Ситуаційний підхід орієнтує на методологічну процедуру "розтягування" відношення-зв'язку "людина-світ". Проблематизація найбільш очевидних

людських контекстів показує, що в кінцевих варіантах реалізації зв'язку людини із здавалось би автоматичними контекстами на перший план виступає етична компонента - "етика зусилля" щодо утримання гідного та присталою людині контексту.

Таким чином, особистісно-історична ситуація, ситуація думки, ситуація реалізації культурно-інваріантного з'являються полем "рівноправної" взаємодії особистості та історії, особистості та культури, а ситуаційний підхід є спробою внесення в гуманітаристику даного принципу "рівноправної взаємодії", підкреслення етичної («етосної») компоненти людського буття.

У висновках підбито підсумки здійсненої роботи: визначено, що ситуаційний підхід є досить ефективним філософсько-методологічним підходом щодо розгляду (аналізу) "рівноправності" взаємодії особистості та її історико-культурного оточення, доказано, що він має свою "проблемну зону" в такій галузі гуманітарних досліджень, як "гуманітарна культурологія".

Основні положення дисертації відображені в публікаціях автора:

1. Ситуаційний підхід як методологія аналізу соціально-політичних та управлінських процесів// Вісник Української Академії державного управління при Президентіві України. - 1997. - N 3 - С. 17-26.

2. Ситуация человека и ситуационный подход в контексте современного антропологического поворота// Одес. гос. ун-т. - Одесса, 1994. - 15 с. - Деп. в ГНТБ Украины. 08.07.94. N 1269. УК 94.

3. Ситуация человека и ситуационный подход в философии XX века// XX век и философия. Тезисы докладов и сообщений Международной конференции. - Москва, 1994. - С.83-84.

4. К вопросу о применении принципа монадности в культурологии// Культура, человек, образование. Тезисы докладов Международной конференции. - Москва, 1996. - С.22-23.

5. Проблема национальной ответственности."Ситуативный" подход К.Ясперса// Культура, человек, образование. Тезисы докладов Международной конференции.- Москва, 1996. - С.77-78.(В співавторстві: Матковська І.Я.).

6. Образ людини - мандрівника в духовній спадщині Г.Сковорода та європейський філософський контекст ХХ ст. (Г.Сковорода та Г.Марсель)// Культурно-історичні, соціальні та правові аспекти державотворення в Україні. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. - Одеса, 1996. - Ч.2. - С.64-66. (В співавторстві:Матковська І.Я.).

Голубович І.В. Методологічні проблеми ситуаційного підходу та його застосування в сучасних гуманітарних дослідженнях.

Дисертація у вигляді рукопису на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03. - соціальна філософія та філософія історії. Південноукраїнський педагогічний університет ім. К.Д.Ушинського, Одеса. 1997.

Дисертаційна робота присвячена дослідженню ситуаційного підходу у сучасній філософії, у ході якого показано, що ситуаційний підхід укорінено в екзистенціалістській традиції. Актуалізація ситуаційної проблематики пов'язана з розширенням зони випадкового, імовірнісного у сучасному соціокультурному процесі. Встановлено, що "ситуація" в межах даного підходу постає як сенсова дійсність, як поле рівноправної взаємодії особистості й історико-культурного середовища. Визначено принципи застосування ситуаційного підходу в сучасних гуманітарних дослідженнях, передусім у такій дослідницькій галузі, як "гуманітарна культурологія".

Ключові слова: ситуація, ситуаційний підхід, екзистенціалістська традиція, випадковість, імовірність, особистість, соціокультурний процес, "гуманітарна культурологія", сенсова дійсність.

Голубович И.В. Методологические проблемы ситуационного подхода и его применение в современных гуманитарных исследованиях.

Диссертация в виде рукописи на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.03. - социальная философия и философия истории. Южноукраинский педагогический университет им. К.Д. Ушинского, Одесса, 1997.

Диссертационная работа посвящена исследованию ситуационного подхода в современной философии, в ходе которого показано, что ситуационный подход укоренён в экзистенциалистской традиции. Актуализация ситуационной проблематики связана с расширением зоны случайного, вероятностного в современном соціокультурном процессе. Устанавливается, что "ситуация" в рамках данного подхода предстает как смысловая действительность, как поле равноправного взаимодействия личности и историко-культурной среды, Определены принципы применения ситуационного подхода в современных гуманитарных исследованиях, прежде всего в такой исследовательской области, как "гуманитарная культурология".

Ключевые слова: ситуация, ситуационный подход, экзистенциалистская традиция, случайность, вероятность, личность, социо-культурный процесс, "гуманитарная культурология", смысловая действительность.

Golubovich I.V. Methodological problems of situational approach and its application in the modern humanitarian researches. - Manuscript.

Thesis for a candidate's degree by speciality 09.00.03. - social philosophy and philosophy of history. - South Ukrainian Pedagogical University named by K.D.Ushinsky, Odessa, 1997.

The dissertation is devoted to investigation of the situational approach in the modern philosophy. There is demonstrated that situational approach have deep roots in existentialistic tradition. The actualisation of situational approach is connected with extending of sphere of contingency and probability in the modern socio-cultural processes. There is established that "situation" (in framework of such approach) interprets as a meaning's reality, as a field of equivalent interaction between personality and environment (historical and cultural). The results of investigation have been applied in the modern humanitarian researches, especially in the "humanitarian culturology".

Key words: situation, situational approach, existentialistic tradition, contingency, probability, personality, socio-cultural process, "humanitarian culturology", meaning's reality.

Ref.

Одесская государственная педагогическая академия
Институт философии и социальных наук
Ученый секретарь: _____

425376

А 38947
АВ 38947

Подписано к печати 12.11.97 г. Тираж 100 экз.

**Отпечатано с готового оригинал-макета в
копи-центре «Ариадна».**

270026, г.Одесса, ул.Ланжероновская,17